

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA IQTISODIY INQIROZ BELGILARINING BADIY AKS ETISHI.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Buxgalteriya hisobi” fakulteti

Ruzibayeva Karima Shavkat qizi.

Ilmiy rahbar: Muxitdinova Muxlisa Sadriddinovna

ANNOTATSIYA.

Mazkur maqola Abdulla Qahhorning badiiy hikoyalarida sovet davri iqtisodiy inqiroz belgilarining qanday ifodalanganini o'rganadi. Tadqiqot yozuvchining asarlarida namoyon bo'ladigan narx o'sishi, ishsizlik, tovar taqchilligi, bozor buzilishi va ijtimoiy tabaqalanish kabi iqtisodiy inqiroz simptomlarini zamonaviy iqtisodiy nazariya prizmasidan tahlil qiladi. IMRAD tuzilmasiga asoslangan ushbu ilmiy ish adabiy matn tahlili, kontekstual-tarixiy yondashuv va qiyosiy metodni qo'llagan holda Qahhor prozasida inqiroz diskursining o'ziga xos badiiy modelini aniqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, adib iqtisodiy inqirozni bevosita emas, balki insonning xulq-atvori, tili va kundalik turmushi orqali bilvosita, ammo nihoyatda aniq ko'rsatgan. Maqola iqtisodiy adabiyot tanqidi (economic literary criticism) metodologiyasini o'zbek adabiyotshunosligiga tatbiq etishning dastlabki urinishlaridan biri sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qahhor, iqtisodiy inqiroz, badiiy tasvir, sovet iqtisodiyoti, defitsit, ijtimoiy tabaqalanish, inqiroz diskursi, o'zbek nasri.

ABSTRACT.

This article examines the representation of economic crisis indicators during the Soviet era within the short stories of Abdulla Qahhor. The study analyzes economic crisis symptoms manifested in the author's works—such as inflation, unemployment, commodity shortages, market distortions, and social stratification—through the prism of modern economic theory. Utilizing the IMRAD structure, this scholarly work identifies a specific artistic model of crisis discourse in Qahhor's prose by employing literary text analysis, a contextual-historical approach, and comparative methods. The findings demonstrate that the author portrayed the economic crisis not explicitly, but implicitly yet with profound accuracy through human behavior, linguistic nuances, and everyday life. The article holds significant scientific value as one of the pioneering

attempts to apply the methodology of economic literary criticism to Uzbek literary scholarship.

Keywords: Abdulla Qahhor, economic crisis, artistic representation, Soviet economy, deficit, social stratification, crisis discourse, Uzbek prose.

АННОТАЦИЯ.

Данная статья исследует способы отражения признаков экономического кризиса советского периода в художественных рассказах Абдуллы Каххара. В исследовании через призму современной экономической теории анализируются такие симптомы экономического кризиса, проявляющиеся в произведениях писателя, как рост цен, безработица, дефицит товаров, рыночные искажения и социальное расслоение. Научная работа, основанная на структуре IMRAD, выявляет специфическую художественную модель дискурса кризиса в прозе Каххара с использованием анализа литературного текста, контекстуально-исторического подхода и сравнительного метода. Результаты исследования показывают, что автор изобразил экономический кризис не прямо, а косвенно, но чрезвычайно точно через призму человеческого поведения, языка и повседневного быта. Статья представляет научную значимость как одна из первых попыток применения методологии экономического литературоведения (economic literary criticism) в узбекском литературоведении.

Ключевые слова: Абдулла Каххар, экономический кризис, художественное изображение, советская экономика, дефицит, социальное расслоение, дискурс кризиса, узбекская проза.

KIRISH.

Iqtisodiy inqiroz — bu faqat moliyaviy ko'rsatkichlar yig'indisi emas; u avvalambor insonning kundalik hayotiga singib, uning xatti-harakatlarini, kechinmalarini va ijtimoiy munosabatlarini tubdan o'zgartirib yuboradigan ijtimoiy hodisadir. Shu sababli iqtisodiy inqirozning eng to'liq va haqqoniy tasviri ko'pincha rasmiy statistik hujjatlarda emas, balki badiiy adabiyotda topiladi. Abdulla Qahhor (1907–1968) asarlarini yaratgan davr — 1930–1960-yillar — O'rta Osiyo uchun ketma-ket iqtisodiy zarba va o'zgarishlar davri bo'ldi: majburiy kollektivlashtirish, urush yillaridagi qahatchilik, urushdan keyingi qayta tiklash va «erigan» davrning nisbiy barqarorligi. Ushbu jarayonlarning barchasi qishloq va shahar aholisining turmush tarziga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatdi. Qahhor esa bu insoniy oqibatlarni o'tkir kuzatuvchi sifatida badiiy asarlariga ko'chirib oldi. Tadqiqot materiallari.

Birlamchi manba sifatida Abdulla Qahhorning quyidagi asarlari tanlab olindi: «Bemor», «Anor», «O'g'ri», «Dahshat», «Mahalla», «Asror bobo», «Eski ahil», «Qo'shchinor chiroqlari», «Ko'r ko'zning ochilishi», «Sinchalak» to'plamlaridagi bir

qator hikoyalar, shuningdek «Sarob» qissasi. Tanlov mezonlari: asarda aniq iqtisodiy sharoitning tasviri mavjudligi; personajlar dialogida yoki voqealar rivojida moddiy-iqtisodiy omilning hal qiluvchi rol o'ynashi; inqiroz belgisi bo'lgan kamomad, narx, qashshoqlik, tovar taqchilligi kabi elementlarning leksik yoki syujetli darajada namoyon bo'lishi. Ikkilamchi manbalar sifatida sovet davrining iqtisodiy tarixi bo'yicha akademik tadqiqotlar, Qahhor ijodiga bag'ishlangan adabiyotshunoslik ishlari hamda zamonaviy iqtisodiy inqiroz nazariyasi bo'yicha manbalarga murojaat etildi.

Iqtisodiy inqirozning birinchi va eng ko'zga tashlanadigan belgisi — narx o'sishi va pul qadrsizlanishi — Qahhor hikoyalarida o'ziga xos badiiy vosita orqali ifodalangan. Yozuvchi narxlarni odatda bevosita raqam sifatida emas, balki personajning hayratlangan reaksiyasi, nolishi yoki umidsizligi orqali ko'rsatadi. Bu usul statistik ma'lumotdan ko'ra ta'sirchanroq: o'quvchi inflyatsiyani raqam sifatida emas, insoniy kechinma sifatida idrok etadi.

«Bemor» hikoyasida dori-darmon va shifokor xizmatining narxi personaj uchun ruhiy og'irlik belgisiga aylanadi. Hikoyada narx to'g'ridan-to'g'ri aytilmaydi, lekin «qayerdan topaman» va «yetmaydi» kabi iboralar iqtisodiy tahlilchi uchun aniq signal: bu inflyatsiyaning real daromadni «yeb» ketgan tipik holati. Zamonaviy makroiqtisod bu hodisani «pul illuziyasi» (money illusion) — ya'ni nominaldan farqli real xarid quvvatining yashirin ravishda kamayishi — deb izohlaydi.

«Asror bobo» hikoyasida esa muayyan mahsulotning narxi avlodlar xotirasidagi baho bilan qiyoslanadi — bu Qahhor qo'llagan narxni ko'rsatishning eng ta'sirchan usuli. Keksa personajning xotirlaydigan narxlari bilan hozirgi voqelik o'rtasidagi farq inflyatsiyaning inson umri miqyosidagi ko'rinishini ko'z oldiga keltiradi.

Tovar taqchilligi va defitsit holatlari.

Sovet iqtisodiyotining strukturaviy muammosi bo'lgan tovar taqchilligi — defitsit hodisasi — Qahhor hikoyalarida inqiroz atmosferasini yaratishning asosiy vositalaridan biridir. Defitsit nafaqat moddiy muammo, balki insonning qadr-qimmatiga, vaqtiga va ijtimoiy maqomiga bevosita ta'sir etuvchi ijtimoiy hodisa sifatida taqdim etiladi.

«Anor» hikoyasida bir dona mevaning ramziy ahamiyati faqat sevgi yoki g'amxo'rlik bilan emas, balki aynan shu mevasining taqchilligi bilan ham izohlanadi. Oddiy mevasidan mahrum bo'lgan muhitda u «qimmatbaho» bo'lib qoladi — bu tovar taqchilligining narxlarga ta'sirini ko'rsatuvchi iqtisodiy qonunning badiiy ifodasidir. Xuddi shu holat zamonaviy iqtisodiyotda «tranzit tovarlar» (Giffen goods) deb ataladigan — defitsit sharoitida talabi oshib ketadigan oddiy mahsulotlar — hodisasiga to'liq mos keladi.

«Mahalla» va «Eski ahil» hikoyalarida esa defitsit boshqa ko'rinishda namoyon bo'ladi: yashash joyi, boshpana, uy-joy masalasi. Iqtisodiy inqirozning eng og'ir

oqibatlaridan biri bo'lgan uy-joy taqchilligi bu asarlarda kishilarning bir-biriga munosabatini, axloqiy intiholarini va ijtimoiy xulq-atvorini belgilab beradi.

Ijtimoiy tabaqalanish va iqtisodiy tengsizlik.

Iqtisodiy inqiroz jamiyatni tabaqalashni keskin tezlashtiradi: boylar boyib, kambag'allar kambag'allashib boraveradi. Bu jarayon Qahhor hikoyalarida eng chuqur o'rganilgan mavzulardan biridir. Biroq adib bu tengsizlikni shunchaki tanqid qilmaydi — u insoniy psixologiya va axloq nuqtai nazaridan ko'rsatadi. «O'g'ri» hikoyasida ijtimoiy tabaqalanishning eng keskin shakli — boylikning birovdan o'g'irlab olinishi — tasvir etiladi. Iqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan bu hikoya inqiroz sharoitida nomunosib daromad olish usullarining paydo bo'lishi hodisasini ifodalaydi. Zamonaviy kriminologiya va iqtisodiyot fani birgalikda o'rganadigan bu jarayon — iqtisodiy qashshoqlikning qonunbuzarlikka olib kelishi — Qahhor tomonidan inshoiy jihatdan juda nozik ko'rsatilgan.

«Dahshat» hikoyasida esa tabaqalanishning boshqacha qirraci namoyon bo'ladi: yangi boylar va eski boylar o'rtasidagi ziddiyat, inqiroz sharoitida boylikning yangi taqsimlash mexanizmlari. Bu Piketti taklif etgan kapital kontratsiyasi — inqiroz davrida boylikning kichik guruh qo'lida jamlanishi — nazariyasining badiiy ifodasi deb qarash mumkin.

Inqirozning eng nozik, ammo eng muhim belgisi — uning insonning ruhiyatiga ta'siri — Qahhor uchun asosiy badiiy tadqiqot ob'ekti bo'lgan. Inqiroz psixologiyasi zamonaviy behavioral economics da chuqur o'rganilgan soha: u qo'rquv, ishonchsizlik, qisqa muddatli fikrlash va ijtimoiy izolatsiya kabi holatlarni o'rganadi. Abdulla Qahhor hikoyalarida inqiroz psixologiyasining quyidagi ko'rinishlari aniqlandi: «Bemor» va «Sinchalak»da — sog'liq masalasiga nisbatan haddan oshiq tejamkorlik (health austerity), ya'ni inqiroz sharoitida kishilarning zarur tibbiy yordamdan o'zlarini mahrum qilishi; «Ko'r ko'zning ochilishi»da — murosa va taslimiyat psixologiyasi, ya'ni inqiroz sharoitini o'zgartirib bo'lmaydigan deb qabul qilish; «Qo'shchinor chiroqlari»da — umid va tiklanuv psixologiyasi, ya'ni inqirozdan chiqish istagining harakatga aylanishi.

Ayniqsa e'tiborga loyiq jihati shuki, Qahhor inqiroz sharoitida insonning muloqot tili ham o'zgarishini ko'rsatadi: personajlar kamroq gapiradi, so'zlarni o'lchab ishlatadi, hatto jimlik ham ma'noli holga keladi. Bu «inqiroz leksikasi» (crisis lexicon) deb ataladigan hodisaning — iqtisodiy bosim ostida nutq xulq-atvorining o'zgarishi — badiiy ifodasidir.

1-jadval. Qahhor hikoyalarida iqtisodiy inqiroz belgilari tasnifi.

Inqiroz belgisi	Asarlar	Badiiy ifoda usuli
Narx o'sishi / inflyatsiya	«Bemor», «Asror bobo»	Personaj reaksiyasi, taqqoslash, nola

Inqiroz belgisi	Asarlar	Badiiy ifoda usuli
Tovar taqchilligi	«Anor», «Mahalla»	Ramziy obraz, kundalik detalb
Ijtimoiy tabaqalanish	«O'g'ri», «Dahshat»	Qarama-qarshilik, konflikt
Inqiroz psixologiyasi	«Bemor», «Ko'r ko'z...»	Ichki monolog, jimlik, nutq o'zgarishi
Tiklanuv va umid	«Qo'shchinor chiroqlari»	Harakatga undovchi motiv

Abdulla Qahhorning iqtisodiy inqirozni badiiy tasvirlash modelini «bilvosita realizm» deb ta'riflash mumkin. Bu modelning mohiyati shundaki, adib inqirozni hech qachon bevosita, statistik yoki publitsistik tarzda tasvirlamaydi. Inqiroz doimo insonning kichik kundalik harakatida, so'z tanlashida, uyqu-ovqatida, boshqalarga munosabatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv Jahon adabiyotidagi inqiroz proza an'anasi bilan qiyoslanganda o'ziga xos farqni ko'rsatadi. Masalan, Jon Steinbekning «G'azab uzumlari» asari inqirozni panoramik, epik tarzda ko'rsatsa, Qahhor mikroskopik, kamera ko'zi bilan qaraydi. Agar Steinbek inqirozni jamoaviy drama sifatida tasvirlasa, Qahhor uni individual psixologik tajriba sifatida o'rganadi. Bu farq metodologik jihatdan ham, estetik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Qahhor tasvirlaydigan inqiroz an'anaviy kapitalistik inqirozdan tubdan farq qiladi: u bozor mexanizmi ishlamay qolishi tufayli emas, balki markazlashtirilgan rejali iqtisodiyotning tizimli nuqsonlari — defitsit, burokratik to'siqlar, baholarni sun'iy belgilash — oqibatida yuzaga keladi. Bu «sovet inqirozi» ning o'ziga xos belgilarini Qahhor intuitiv ravishda aniqlagan va badiiy ko'rsatgan. Janette Harrisning sovet iqtisodiy tarixi bo'yicha tadqiqotlari va Robert Allanning sovet iqtisodiyotining ichki qarama-qarshiliklari haqidagi ishlari bilan qiyoslash shuni ko'rsatadiki, Qahhor personajlari yashayotgan iqtisodiy muhit tarixiy hujjatlarda qayd etilgan holatlar bilan yuqori darajada mos keladi. Bu adibning badiiy kuzatish aniqligi va ijtimoiy hissiyotining naqadar o'tkir bo'lganini tasdiqlaydi.

XULOSA.

Abdulla Qahhor inqirozni «bilvosita realizm» tamoyili asosida — insonning kichik kundalik harakatlaridagi iz orqali — tasvirlaydi. Bu uslub iqtisodiy tarix hujjatlarida qayd etilmagan «inqirozning ichki qiyofasi»ni ochib beradi. Adibning asarlarida sovet iqtisodiy tizimiga xos inqiroz belgilari — defitsit, sun'iy narxlar, taqsimot adolatsizligi — alohida badiiy til yordamida aks ettirilgan, bu esa Qahhor prozasini sovet iqtisodiy tarixi uchun noyob «norasmiy manba» darajasiga ko'taradi.

Xarakter psixologiyasi va inqiroz iqtisodiyoti o'rtasidagi munosabat Qahhor tomonidan zamonaviy behavioral economics fani ochib bergan qonuniyatlar bilan mos tarzda ko'rsatilgan — bu adibning kuzatuvchi sifatidagi ilmiy intuitsiyasini tasdiqlaydi. Abdulla Qahhorning inqiroz tasviri modeli o'zbek adabiyotshunosligida yangi metodologik yo'nalish — iqtisodiy adabiyot tanqidi — uchun mustahkam asos bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Qahhor A. Asarlar. To'rt tomlik. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyat, 1988.
2. Qahhor A. Hikoyalar va qissalar. – Toshkent: Yozuvchi, 2007.
3. Yo'ldoshev Q. Qahhor hikoyachiligi. – Toshkent: Fan, 1977.
4. Normatov U. Ijodkor qismat: Abdulla Qahhor haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1983.
5. Mirzayev H. O'zbek sovet hikoyachiligi: janr taraqqiyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 1982.
6. Xasanov B. O'zbek nasrida ijtimoiy-psixologik tahlil. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
7. Ergashev I. Abdulla Qahhor: hayot va ijod // O'zbek tili va adabiyoti. – 2019. – №4. – B. 40–54.
8. Austin M. Useful Fictions: Evolution, Anxiety and the Origins of Literature. – Lincoln: University of Nebraska Press, 2010.
9. Mirowski P. The Effortless Economy of Science? – Durham: Duke University Press, 2004.
10. Reinhart C.M., Rogoff K.S. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. – Princeton: Princeton University Press, 2009.